

МОНГОЛД ГЭРЭЛ ЗУРГИЙН АЛБА ҮҮСЭЖ СЭТГҮҮЛ ЗҮЙН ХҮЧИРХЭГ ХҮЧИН ЗҮЙЛ, БИЕ ДААСАН УРЛАГ БОЛЖ ХӨГЖИЖ ТӨЛӨВШСӨН НЬ

Т.Баасансүрэн*

**МУСГЗ, доктор (Ph.D), профессор*

Түлхүүр үгс: Гэрэл зураг, Монгол дахь гэрэл зургийн албаны үүсэл, хөгжил, төлөвшил, эрх баригч нам, засгийн тогтоол шийдвэрүүд, архивын материалууд, 90 жилийн түүх, цаашдын төлөв.

Ардын хувьсгалын анхны жилүүдэд нийслэл Хүрээнд Хятадын худалдаачид, Германы хувийн пүүсүүд ажиллаж, голцуу хүмүүсийн хөрөг зураг авч чамгүй өндөр үнээр борлуулдаг байжээ. Энэ үед В.Бадам, Судар бичгийн хүрээлэнгийн гэрэл зурагчин Б.Чойжинням нарын зэрэг цөөн тооны монгол хүн зураг авч байсан бөгөөд гадаадын эрдэмтэд, монголыг судлаачид, жуулчид тэр үеийн Монгол орны нүүр царай, ард түмний аж амьдралыг гэрэл зурагт буулгаж үлдээжээ.

1921 оны ардын хувьсгалын дараагаар эрх баригч нам, засгаас ардын хувьсгалын үйл хэрэг, шинэ нийгмийн бүтээн байгуулалтыг гэрэл зурагт буулган үлдээх асуудлыг онцгой ач холбогдолтойд үзэж байв. Үүний тод жишээ бол 1930 оны дундуур БНМАУ-ын засгийн газраас ЗХУ-ын засгийн газарт хандаж үндэсний кино, гэрэл зургийн албыг үүсгэн байгуулахад ах дүү ёсны гүн туслалцаа үзүүлэхийг хүссэн явдал юм. Манай хүсэлтийн дагуу зөвлөлтийн кино-хроникийн Москвагийн студийн оператор С.Е.Гусевийг Улаанбаатар хотноо илгээсэн байна.

Энэ үед Монголд үндэсний гэрэл зургийн хөгжил дөнгөж эхлэлийн төдий байв. Улсын хэмжээгээр захиалгаар гадаадын дуугүй сүүдэр шийгээр үйлчилдэг ганцхан кино театр нийслэл хотноо дөнгөж нээгдээд байлаа.

Манай урилгын дагуу кино, гэрэл зургийн албыг үүсгэн байгуулахаар хүрэлцэн ирсэн зөвлөлтийн мэргэжилтэн С.Е.Гусев “Ах дүүгийн найрамдлын хуудсууд” гэдэг номонд дурсан бичихдээ “Уг асуудлыг МАХН-ын Төв Хороо, БНМАУ-ын Сайд нарын Зөвлөлд хэлэлцсэний дараа хурлаас үйлдвэрлэлийн чиглэлтэй кино-фото комбинатыг байгуулахаас ажлаа эхлэхээр шийдвэрлэсэн юм. Фото салбар нь хэд хэдэн гэрэл зургийн газрыг байгуулахад биет туслалцаа үзүүлэх, орон нутгийн сонинуудад ажиллах гэрэл зургийн сурвалжлагчдыг бэлтгэх үүрэг зорилготой

From Institutional Practice to Independent Art: The Emergence and Professionalization of Photojournalism in Mongolia. **Baasansuren.T (Ph.D).**

байв” гэжээ. Үүнээс үзэхэд Намын Төв Хороо, Засгийн газраас гэрэл зургийн алба үүсгэн байгуулах явдлыг намын үзэл суртлын ажлын нэг чухал бүрэлдэхүүн хэсэг гэж үзэж байсан нь тодорхой байна.

Ардын Сайд нарын Зөвлөлийн 25 оны 10 дугаар сарын 11-ний өдрийн хурлаар Монгол кино, зургийн газрыг байгуулах асуудлыг тусгайлан авч хэлэлцжээ. Ардын гэгээрүүлэх Яамны сайдын илтгэлийг Сайд нарын Зөвлөлд сонсоод гаргасан 32 дугаар тогтоолын 1-р зүйлд “Тус улсын үндэсний байдлыг үзүүлэн гаргаж байх кино зургийн үйлдвэрийг аль болохоор сурталчилгаатайгаар үүсгэн байгуулж, цаашид тус улсын кино зургийн хорооноос Кино зургийг хөлсөөр байгуулах ба мөн кино зураг үйлдвэрлэх эл хоёр зүйлийн ажлыг хослуулан гүйцэтгэх газар болговоос зохино” хэмээн заасан байна.

Ингэж манай улсад Гэрэл зургийн газар нь Кино үйлдвэртэй нэгэн зэрэг байгуулагджээ. Энэ нь ч зүй ёсны хэрэг байсан бөгөөд гэрэл зураггүйгээр кино урлагт анхны алхмуудыг хийх бололцоогүй байсан аж. Эхний үед нийтэд үйлчлэн гэрэл зургийг хөлсөөр авч худалдан борлуулдаг байснаа удалгүй нам засгийн бодлогыг гэрэл зургаар сурталчлах ажлыг голлодог болсон байна. Тус гэрэл зургийн салбарын анхны даргаар ажиллаж байсан 83 настай Д.Гончиг гуай (1985 онд) “Кино, гэрэл зургийн комбинат маань одоогийн Улсын филармонийн байранд байрлаж байв. Зөвлөлт улсаас С.Гусев, А.Лебедев нарын зэрэг мэргэжилтэн уригдан ирж, манай С.Дэмбэрэл, Б.Дэмбэрэл, С.Эрдэнэ нарыг дагалдуулан сургасан юм. Тэдний хамт би ч “Лейк” гэдэг аппаратаар зураг авахыг заалгаж эхэлсэн юм.

Д.С.Гусев сургагч мөн “Лейк” гэдэг аппараттай байв. 1936 оны улсын баяр наадмаар бид У-2 гэдэг онгоцоор хотын дээгүүр нисч зураг авч билээ. Кино үйлдвэрийн хоёр давхар барилгын том танхим тэр аяараа гэрэл зураг дэлгэн тавьсан лаборатори болж байлаа. 1937 онд залуучуудын соёлын ордонд гэрэл зургийн үзэсгэлэн байгуулж үзүүлэхэд хотынхон ихэд сонирхож байв” гэж дурсан ярьж үлдээснийг миний бие 1985 онд өөрийн номонд оруулж, түүнээс хойш уг баримт сэтгүүл зүйн судлаачдын судалгааны хэрэглэгдэхүүн болж ашиглагдаж ирсэн байдаг юм. Анхны гэрэл зурагчид маань өөрсдийн авсан зургаа ийнхүү үзэсгэлэнгээр дамжуулан олон түмэнд дэлгэн үзүүлж, сонин хэвлэлд нийтлүүлж эхэлжээ. Мөн албан байгууллагуудын захиалгаар үйлчилдэг байсан байна. Тэр үед гэрэл зургийг амьдрал практикт нэвтрүүлж, шинжлэх ухааны ололтыг сурталчлах нь өргөн олон түмнийг танин мэдүүлж соён гэгээрүүлэх ач холбогдол бүхий хувьсгалжуулагч үр нөлөөтэй шинэлэг арга хэлбэр болж байсныг тэмдэглэвэл зохино. Тийм учраас гэрэл зургийн ажлыг хөгжүүлэн бэхжүүлэх талаар дэс дараатай арга хэмжээг авч хэрэгжүүлж байв. Наад захын зарим жишээг дурдъя. Намын Төв Хорооны бүгд хурлаас нийт аймгийн төвүүдэд уран зураг ба гэрэл зургийн газрыг байгуулж, түүнийг удирдах хүмүүсийг бэлтгэх зорилгоор уран зурагч ба гэрэл зурагч нарыг бэлтгэх курсийг 1946 онд зохион байгуулах шийдвэр гаргаж байв. БНМАУ-ын улс ардын аж ахуй, соёлыг 1948-1952 онд хөгжүүлэх таван жилийн төлөвлөгөөний төслийг намын XI их хурлаар хэлэлцээд гаргасан тогтоолд 1952 он гэхэд улсын хэмжээгээр зургийн газар 46-тай болох заалт өгч байлаа.

“Анхдугаар таван жилийн төлөвлөгөөний зорилгод уялдсан улс ардын аж ахуйн төлөвлөгөөг биелүүлэх хэрэгт ард түмнийг дайчилсан кино журнал ба фото зураг, плакатуудыг тогтмол гаргаж байхыг” МАХН-ын Төв Хорооны Улс Төрийн Товчооны 1947 оны 4-р сарын 5-ны өдрийн хурлаас Урлагийн хэрэг эрхлэх газарт даалгаж байсан байна.

Клуб, улаан булангуудад хямд үнэтэй фото үзэсгэлэнгүүдийг тогтмол гарган сурталчилж байх үүргийг Намын Төв Хорооны ээлжит бүгд хурлаас Урлагийн хэрэг эрхлэх хороонд өгч байжээ.

Эдгээр удирдамж чиглэл, тодоорхой заалтууд нь олон жилийн турш тууштай хэрэгжиж ирсэн байна. Улсын гэрэл зургийн газраас гаргаж байсан төрөл бүрийн сэдэвчилсэн самбарыг өргөн олон түмэнд хүргэдэг нэг гол цэг бол хот, хөдөө дэх олон зуун клуб, улаан булан, соёлын ордон, театрууд байжээ. Гудамж, талбайд гэрэл зургийг ил тодоор самбарт дэлгэн үзүүлдэг сурталчилгааны үр нөлөөтэй хэлбэр Монголд 1970-аад оноос буй болжээ.

Өөр нэг сонин баримт дурдъя. МАХН-ын Төв Хорооны 1939 оны 5-р сарын 30-ны өдрийн хуралдаанаар Уран сайхны хүрээлэнгийн даргын илтгэлийг тусгайлан авч хэлэлцээд гаргасан тогтоолд тэмдэглэхдээ:

“Улаанбаатар хот ба зарим том аймгуудын төвд улсын фото гэрэл зургийн газрыг байгуулж, фото зургийн эргэлтийг хангахын тулд 8 сарын наана 5 буюу 6 аймагт зураг авах газар байгуулж дуусгасан байхыг хүрээлэнгийн удирдлагад үүрэг болгон даалгасугай. (1940 онд) Улаанбаатар хотод шинэ үлгэр жишээ бүхий том фото зургийн газрыг нээн байгуулсугай. Шинжлэх ухааны хүрээлэнгийн фото зургийн газар ба кино зургийн газрууд хүчийг хавсарган нэгтгэх тухай боловсруулан хянаж гүйцэтгэхийг Шинжлэх ухаан ба Уран сайхны хүрээлэнд даалгасугай. Олон нийтийн фото зургуудын яс чанарыг сайжруулан үнийг хямдруулах ажлыг хүрээлэн ба Монгол кино зургийн хорооноо даалгасугай. Фото зургийн сониныг онц сонирхолтой ба утга чанартайгаар гаргаж, түүний номер бүрийн товёог төлөвлөгөөг нарийн чандаар боловсруулан ажиллаж, захиалах явдлыг өргөтгөж, мөн зохиолчдоос уул сониныг цаг тухайд саадгүй хүлээн авдаг болгох зэрэг ажлууд дээр туйлын их анхаарал тавиваас зохино. Өөрийн сайн дураар зураг авагчдыг бүртгэн үзэж, тэд нарын цаашдын хөгжлийг бэхжүүлэхийн тулд сайн дурын зураг авагчдын бүлгэмийг байгуулж, зааж удирдах багшийг гаргаж өгөх ба хамгийн тэргүүнд улс төр, олон нийтийн төв болох клубийг ашиглан сайн дурын зурагчдын авсан зургуудаар тусгай үзэсгэлэнг байгуулах зэрэг ажлуудыг Монгол кино хорооноос эрхлэн зохиож ажиллаваас зохино” гэж заажээ.

Энэ бол гэрэл зураг ба баримтат киноны сурталчилгааг ихээхэн ач холбогдолтойд үзэж, түүнийг хөгжүүлэхэд онцгой халамж анхаарал тавьж байсныг харуулж байна. Сэтгүүл зүйн үүднээс онцгой сонирхол татаж буй нэг зүйл бол дээрх тогтоолд фотог Намын Төв Хороо сонины нийтлэлийн нэг чухал хэлбэр гэж үзэж “Фото зургийн сониныг онц сонирхолтой ба утга чанартайгаар гаргаж, түүний номер бүрийн товёог төлөвлөгөөг нарийн чандаар боловсруулан ажиллаж, захиалах явдлыг өргөтгөхийн” чухлыг зааж байсан явдал юм.

Өөрөөр хэлбэл эл баримтаас үзэхэд БНМАУ-д өнгөрсөн зууны гучаад оны сүүлчээс гэрэл зураг сонин сэтгүүлүүдийн үйл ажиллагаанд тууштай нэвтэрч хөгжиж эхэлжээ гэж хэлж болохоор байгаа юм. Энэ нь Монгол дахь хэвлэх үйлдвэрийн хөгжил дэвшилтэй нягт уялдаж улам гүнзгийрсэн байдаг бөгөөд тус улсад шинжлэх ухааны төрөл бүрийн салбар, тухайлбал хэвлэлийн салбарын хар цагаан зураг бүхий өндөр хэвлэл, өнгөт зурагт шилжсэн гүн хэвлэлийн үйлдвэрлэл хөгжихийн хэрээр сонин сэтгүүлүүд, ном товхимлуудын нүүр царайг чимж өнгө зүс, утга агуулгыг төгөлдөржүүлэх болсон байна.

Харин Монголын сэтгүүл зүйн үүсэл хөгжилтөд чухал байр суурь эзэлсээр ирсэн гэрэл зургийн сурталчилгааны өсөлт хөгжилт, ур чадварын талаарх судлал,

шүүмжлэлийн дорвитой бүтээл өнгөрсөн хугацаанд харьцангуй бага, бараг үгүй шахам явж ирсэн бөгөөд доктор, профессор Ломбын Норовсүрэн 2019 онд сэтгүүл зүйн онол, практикийн асуудлаарх цуврал 21 ботийнхоо 20-р ботийг “Фото сэтгүүл зүй”-гээр гаргаж, 2025 онд Цэрэндоржийн Батбаатар “Монголын фото сэтгүүл зүйн хөгжлийн судалгаа” сэдвээр сэтгүүл зүйн ухааны докторын зэрэг (Ph.D) хамгаалснаар тэрхүү хоосон орон зай арилж цэгцэрч эхэлснийг зориуд тэмдэглэн хэлэхийг хүсэж байна.

Гэрэл зураг бол сэтгүүл зүйн хөгжилд хорь, хориннэгдүгээр зууны шинжлэх ухаан, техникийн ололтыг нэвтрүүлж, түүний итгүүлэн үнэмшүүлэх чадварыг хэд дахин нэмэгдүүлсэн онцгой гоц үзэгдэл, цаашдын хөгжлийнх нь нэг үндсэн хүчирхэг чиглэл бүхий ирээдүйтэй урсгал үнэхээр мөн бөгөөд үзэгчид, уншигчдын нүд, сэтгэл, зүрхийг зэрэг зэрэг татаж чаддаг гайхалтай хосгүй урлаг юм.

Энэ чухал албанд ухамсарт бүх амьдралаа зориулсан гэрэл зургийн ахмад ажилтнуудаа өнөөдөр бид 90 жилийнх нь ойн босгон дээр гүн хүндэтгэлтэйгээр дурсан санах учиртай. В.Бадам, Б.Чойжинням, Гомбожав, Ц.Дагдандорж зэрэг гэрэл зургийн нэрт мастерууд энэ салбарт үр бүтээлтэй ажиллаж байв. Тэдний талаар М.Цэрэнжамц, Б.Сүхээ, Д.Самдан, Ц.Нина, Б.Улятайхүү, Ш.Сайханбаяр, Р.Энхбат зэрэг дунд, залуу үеийнхэн залгамжлан авсан байдаг. Улсын гэрэл зургийн газрын даргаар олон жил идэвх зүтгэлтэй ажиллаж, тус улсад гэрэл зургийн урлагийг хөгжүүлэх, мэргэжлийн фото сэтгүүлчид бэлтгэх, гэрэл зургийн салбарын материаллаг баазыг бэхжүүлэх үйлсэд хүчин зүтгэж ирсэн Д.Гончиг, Д.Лувсандагва, Ц.Хичээнгүй, П.Эрдэнэ зэрэг үе үеийн дарга нар, лаборант Д.Мөнх-Очир, Д.Сувд, Д.Чимэдцэрэн зэрэг олон хүнийг мэргэжил нэгт нөхөд нь бахархалтайгаар талархан дурсаж байдаг билээ. Манай ахмад ажилтан Лувсанжамц, Пунцагцэрэн, Дэжид, Махвал, Намжилмаа, Цэрэндулам, Хүүхлээ, Чавганц нарын зэрэг олон хүнийг өнөөдөр үүн дээр бас нэмж нэрлэх ёстой.

Гэрэл зургийн алба анх үүсэн байгуулагдахад урьд нь гэрэл зураг авдаг байсан В.Бадамыг сургагч багшаар нь ажиллуулжээ. Анхны гэрэл зургийн газар нь залуу боловсон хүчнийг гэрэл зургийн урлагт шамдан суралцуулахыг нэн чухалчилж байв. Үүний нэг тод жишээ бол 1940 онд гэрэл зурагчны нэг сарын курсийг нээн ажиллуулж, төгсөгчдийг бүх аймагт илгээж байсан явдал юм. 1939 оноос Кино зургийн хорооны гэрэл зургийн тасаг нь “Төвийн гэрэл зургийн газар” болон өргөжжээ. Тэр үед “Манай газар дотроо гавьяатны зургийн тасаг, энгийн зургийн тасаг гэсэн хоёр тасагтай, 27 хүний орон тоотой, 39940 төгрөгийн цалингийн төсөвтэй, аж ахуйн тооцоотой бие даасан авсаархан газар болон өргөжөөд байв” гэж Гэрэл зургийн албаны анхны дарга нарын нэг Д.Лувсандагва гуай дурсан ярьж байсан болно.

Төвийн гэрэл зургийн газар нь “Лейк”, ЗХУ-д үйлдвэрлэсэн “Фед” маркийн нарийн хальсны, 9х12 см-ийн хэмжээний /шилээр авдаг/ “фотокор”, 18 х 24см-ийн хэмжээний /мөн шилээр авдаг/ “Аналмат” зэрэг цөөн хэдэн аппараттай байсан бөгөөд нийслэл хотноо бүтээгдэхүүнээ борлуулдаг 4 мухлагтай байжээ.

Гавьяатны зургийн тасаг нь К.Маркс, Ф.Энгельс, В.И.Ленин, Эрнест Тельман, Клара Цеткин, Д.Сүхбаатар, Х.Чойбалсан зэрэг олон улсын коммунист, ажилчны хөдөлгөөний нэрт зүтгэлтнүүд болон өөрийн орны нам, засгийн удирдагчдын хөргийг дагнан хийдэг, өргөн олон түмэнд сурталчилдаг байсан байна.

Энгийн зургийн тасгийнхан төрөл бүрийн сурвалжлага хийж, судалбар зураг авч, улсын баяр наадмын болон түүхэн чухал үйл явдлуудын зургийг татаж улс

орныхоо түүхийг бичилцэх гавьяат үйлсэд идэвхтэй оролцож байжээ. Мөн улсын сайн малчин, тэргүүний ажилчид, ударникуудын зургийг авч төвийн сонин, хэвлэл-“Намын үнэн”, “Үндэсний эрх”, Үйлдвэрчний эвлэлийн хэвлэл “Ажилчны зам”, ардын цэргийн “Улаан од” сонинд нийтлүүлдэг байжээ.

БНМАУ-ын Сайд нарын Зөвлөлийн 1960 оны 216 дугаар тогтоолоор Урлагийн хэрэг эрхлэх хорооны харьяанд Кино зургийн архивыг анхлан байгуулжээ. Сүүлд буюу 1967 онд Сайд нарын Зөвлөлийн 184 дүгээр тогтоолоор Урлагийн хэрэг эрхлэх хорооноос Улсын архивын хэрэг эрхлэх газрын харьяанд шилжиж Кино, гэрэл зураг, дуу авианы улсын архив нэртэй болсон байна.

Төвийн гэрэл зургийн газар нь 1957 оноос БНМАУ-ын Соёлын Яамны харьяа Улсын гэрэл зургийн газар болон өргөжжээ (Дарга нь Ц.Хичээнгүй). Энэ сацуу улс орны хөгжлийн хэмжээ далайц, хэрэгцээ шаардлагаас уламжлан хүн амд өдөр тутам үйлчлэх зориулалттай нийтийн ахуй үйлчилгээний чиглэлийн гэрэл зургийн салбарууд нийт аймаг, хотод байгуулагдан бэхжиж Улсын гэрэл зургийн газар нь гэрэл зургийн дотоод, гадаад сурталчилгааг дангаар хариуцах болсон байна. 1950 оны 5 дугаар сарын 28-нд БНМАУ-ын Сайд нарын Зөвлөлөөс “Гэрэл зургийн мэдээллийн ажлыг сайжруулах зарим арга хэмжээний тухай” хэмээх 248 дугаар тогтоолыг гаргажээ. “Сонин, сэтгүүлийн газрууд ба гэрэл зургийн үзэсгэлэнг сайн чанарын зургаар хангах, тус орны хөгжил, амьдралыг манай орны ба бусад орны ард түмэнд гэрэл зургаар сурталчлах ажлыг сайжруулах, зурагчдын хүчийг зөв хуваарилан төвлөрүүлэх, тэдний мэргэжлийг дээшлүүлэх, хөдөлмөр ба материал хэмнэх зорилгоор” гэж уг тогтоолд тодотгож заагаад кино үйлдвэрийн дэргэдэх гэрэл зургийн газрыг өргөтгөж Урлагийн хэрэг эрхлэх хорооны харьяанд аж ахуйн тооцооны үндсэн дээр ажиллуулахаар шийдвэрлэсэн байдаг юм. Хар цагаан болоод өнгөт гэрэл зургийн лабораториуд, үзэсгэлэн чимэглэлийн тасаг, гэрэл зургийн архив зэргийг шинээр бүрэлдэхүүнд нь буй болгон байгуулж бэхжүүлсэн байна.

1979 онд Дээд газрын шийдвэрээр Соёлын яамны Улсын гэрэл зургийн газар, МРТУХ-ны гэрэл зургийн ерөнхий редакц хоёрыг нэгтгэж МРТУХ-ны харьяа Улсын гэрэл зургийн газар болгон өргөтгөж тус улсын гэрэл зургийн дотоод, гадаад сурталчилгааны бүх ажлыг энэ газарт хариуцуулсан байна. Улсын гэрэл зургийн газрын үүрэг зорилго ийнхүү улам нарийн тодорхой болон өргөжиж, материаллаг бааз, боловсон хүчний хувьд ихээхэн бэхжиж иржээ. 1984 он гэхэд тус газарт гадаад дотоодын дээд, дунд сургууль төгссөн мэргэжлийн сэтгүүлчид, ажилчид ажиллаж тухайн цаг үеийнхээ хамгийн орчин үеийн аппарат хэрэгсэл, тоног төхөөрөмжүүдийг ашиглаж байв. Улсын гэрэл зургийн газар нь ах дүү социалист орнуудын мэдээллийн агентлагуудтай өдөр тутмын холбоотой ажиллаж, өөрийн орныг хилийн чанадад системтэй сурталчилж байсан. Улсын гэрэл зургийн газарт түүхийн үнэт баримт болсон 75 мянга гаруй хальс хадгалагдаж, жилээс жилээс баяжиж байв. Тэдгээрийн дотор үнэ цэнээрээ алтан фондод зүй ёсоор орох олон зуун, мянган зураг байсан юм. Дахин давтагдашгүй түүхийн эдгээр үнэт зургуудыг онцгой хайрлан хамгаалж зөвхөн улсын чанартай томоохон үзэсгэлэн, олон хувиар гаргах сурталчилгааны самбар, альбом, зурагт танилцуулга хэвлүүлэх зэрэгт ашиглуулж байсан. Мөн гадаад орнуудад байгуулж байсан гэрэл зургуудын үзэсгэлэнгүүдийг тус газраас эрхлэн бэлтгэж байсан болно. Гэрэл зургийг МРТУХ-нд буюу МОНЦАМЭ агентлагийн мэдэлд төвлөрүүлж ажиллуулахаар шийдвэрлэсэн нь Монголд гэрэл зургийн сурталчилгаа чанарын шинэ түвшинд гарах боломжийг буй болгож манай сэтгүүл зүйн цаашдын хөгжилд хүчтэй түлхэц үзүүлсэн байна. Улсын гэрэл зургийн газар өөрийн орны хөдөлмөрчид, албан байгууллагуудын хэрэгцээг хангах зорилгоор

хэвлэлийн захиалгын дагуу “БНМАУ-д”, “Ах дүү ЗХУ-д” гэрэл зургийн сонинг тус газраас тогтмол сар бүр гаргаж байсны зэрэгцээ социалист орнуудын мэдээллийн агентлагуудад жилд дунджаар өөрийн эх орныг сурталчилсан 3-4 мянган зургийг илгээж, төвийн сонин, хэвлэлүүдийг гэрэл зургаар хангаж байлаа.

Монголд гэрэл зургийн алба үүсэн байгуулагдсаны 50 жилийн ойн жил-1985 оны эхний хагасад тус газрын хамт олон “Аугаа их ялалтын 40 жил, “БНМАУ-1985 онд”, “Их наадмын хөдөлгөөний түүхээс”, “Хүнсний зорилтот программ” зэрэг гэрэл зургийн 15 нэр төрлийн самбарыг олон мянган хувиар хийж, түүхэн үйл явдалд зориулсан 12 үзэсгэлэнгийн зургийг чанартай сайн бэлтгэн гаргаж байв. Үүний зэрэгцээ хилийн чанадад олон мянган зураг илгээж өөрийн эх орны хөгжил цэцэглэлт, монголын ард түмний аж амьдралыг сурталчилсан байна.

Гэрэл зургийн урлагийг хөгжүүлэх, өөрсдийн ур чадварыг дээшлүүлэх, сонин, хэвлэлд нийтлэгдэж байгаа зургийн чанарыг сайжруулах талаар манай сэтгүүлчид туйлын өндөр идэвх чармайлттай ажиллаж байлаа. Монголын сэтгүүл зүйн хөгжилд өөрийн байр суурь, дуу хоолойтой гэрэл зургийн түүхэн замнал, хөгжлийн өвөрмөц онцлогийн талаар өгүүлсэн хамтын бүтээлийг хэвлэлд бэлтгэж, оны шилдэг зургийг тогтмол шалгаруулж, төрөл бүрийн сэдвээр уралдаан зарлан дүгнэж байв. Олон улсын уралдаанаас Монголын сэтгүүлчид олон арван шагнал хүртэж байсан. Сэтгүүлч М.Цэрэнжамц, Ц.Нина, Б.Улятайхүү нар өөрсдийн уран бүтээлийн бие даасан үзэсгэлэнг Улаанбаатар хот, аймгуудаар гаргаж хөдөлмөрчдөөс талархал хүлээж байлаа. 1983 оноос эхлэн МРТУХ, МСХ-ноос эрхлэн жил бүр гэрэл зургийн үзэсгэлэнг хамтран гаргадаг сайхан уламжлалтай болсон билээ. Энэ ажил ерээд он хүртэл тасралтгүй үргэлжилсэн.

Улсын гэрэл зургийн газрын хамт олон “Социалист Монгол”, “Өнөөгийн Монгол”, “Монгол орноор” альбомыг чанартай бэлтгэн хэвлэлд шилжүүлж “Оддын ахан дүүс”, “Халх гол дахь зарлаагүй дайн”, “Хөвсгөл” альбом болон “Говь”, “Хангай”, “Ардын урлаг”, “Хөдөө аж ахуй”, “Аж үйлдвэр” зэрэг зурагт танилцуулгуудыг бэлтгэн хэвлэж өргөн олон түмэнд сурталчилж байв. Энэ бүхэн нь Монголын ард түмэн шинэ нийгмийг хэрхэн байгуулж байгааг түүхэнд мөнхлөн үлдээхэд бүхэлдээ чиглэж, хойч үедээ манай үеийнхний үлдээсэн түүхэн баримт, Монголын фото сэтгүүлчдийн “Өдрийн тэмдэглэл”-ийн нэг чухал гэрэлт хуудсууд болж үлдсэн юмаа. Гэрэл зургийн түүхэн ач холбогдол үнэхээр аугаа. Үйл явдлыг уран зурагт гэхэд гэрэл зураг шиг тийм түргэн шуурхай, яг бодит байдлаар нь буулган үлдээх аргагүй. Гэрэл зурийг уран дүрслэлийн нийтлэл гэж хэлж болно.

Өнгөрсөн зууны ерээд онд Монгол Улс хүнлэг ардчилсан нийгэмд шилжсэнээр гадаад харилцаа нь улам өргөжиж Монголын талаарх гэрэл зургийн мэдээллийг МОНЦАМЭ агентлаг дэлхий нийтэд улам өргөн дэлгэр далайцтайгаар тасралтгүй цацах болсон юм. Ази, Номхон далайн улс орнуудын мэдээллийн агентлагуудыг эгнээндээ нэгтгэсэн ОАНА-д МОНЦАМЭ агентлаг өдөр тутам гэрэл зургуудын болоод дүрст мэдээллийг нийлүүлэх болсноор Монголын талаарх сурталчилгаа дэлхийн бүх улс оронд түгээмэл хүрэх болсон билээ. Зөвхөн ганц АНУ-д гэхэд МОНЦАМЭ агентлагийн тэдгээр мэдээ мэдээлэлийн жараад хувийг ашигладаг гэсэн статистик бий.

Монголд гэрэл зургийн алба үүсэж, хөгжиж, төлөвших үйл явцыг анхааралтайгаар ажиглан шинжиж үзэхэд дараах бодит шийдмэг алхмууд, хүчин зүйлс шийдвэрлэх нөлөө үзүүлжээ гэж хэлж болохоор байгаа юм. Үүнд:

-Хүн төрөлхтөн, улс орнуудын хөгжил дэвшилд шинжлэх ухаан, техникийн

хувьсал хүчтэй нөлөө үзүүлж гэрэл зураг, кино урлаг үүсэн, хэвлэх үйлдвэр жинхэнэ утгаараа бадран мандаж, Монгол орноор аялсан гадаадын аялагч жуулчлагчид Монгол орон, монголчуудын аж амьдралыг сүүдэр зурагт буулгаж дэлхий дахинд хүргэж эхлэсэн, 1911 онд тусгаар тогтнолоо сэргээн зарлаж тунхагласан Богд хаант Монгол Улсын Засгийн газар өөрийн гэсэн гэрэл зурагчидтай болсон зэрэг нь тус улсад фото урлаг үүсэж хөгжих аятай таатай хөрс суурийг бүрдүүлсэн;

-1921 онд ардын хувьсгал ялж анхны сонин сэтгүүлийг гаргаж, үндэсний мэдээллийн МОНТА буюу МОНЦАМЭ агентлагийг үүсгэн байгуулж дотоод, гадаад сурталчилгааг эрчимжүүлэн, хүн ардаа танин мэдүүлж соён гэгээрүүлэхэд үндсэн эргэлт гарган соёл, боловсрол, шинжлэх ухааныг хөгжүүлж, үндэсний ном товхимол хэвлэж эхэлсэн нь гэрэл зургийг идэвхтэй ашиглах үүд хаалгыг нээж нийгмийн бодит хэрэгцээ шаардлагыг буй болгосон;

-Эдгээрийг эш үндэс болгож БНМАУ-ын Ардын сайд нарын Зөвлөлийн 1935 оны 10-р сарын 11-ний өдрийн хурлаар “Монголд кино, гэрэл зургийн алба байгуулах тухай” асуудлыг тусгайлан хэлэлцээд 32 дугаар тогтоол гаргаж “Тус улсын үндэсний байдлыг үзүүлэн гаргаж байх кино зургийн үйлдвэрийг аль болох сурталчилгаатайгаар үүсгэн байгуулж, цаашид... кино гэрэл зургийг үйлдвэрлэх эл хоёр зүйлийн ажлыг хослуулан гүйцэтгэх газар болговоос зохино” хэмээн заасан, улмаар ЗХУ-ын Засгийн газарт хандаж уг зорилгоо амьдрал, практикт амжилттай хэрэгжүүлсэн;

-Энэхүү эхлэлээ эрчимтэй бататган хөгжүүлж засгийн эрх баригч намын их, бүгд хурлаар Монголд гэрэл зургийг хөгжүүлэх асуудлыг удаа дараа авч хэлэлцэж удирдамж шийдвэр гаргасан, тэдгээрийг нь НТХ-ны Улс төрийн Товчооны хурлаас болон Засгийн газраас тогтоол гаргах замаар дэс дараатайгаар тууштай биелүүлэн хэрэгжүүлж материаллаг баазыг бүрдүүлэн, боловсон хүчнээр хангасан;

-Уг ажлыг урлаг, уран бүтээл, сэтгүүл зүйн үйл ажиллагаа гэж үзэн БНМАУ-ын Соёлын Яам, улмаар МРТУХороо, МОНЦАМЭ агентлагт хариуцуулж холбогдох лаборатори, техник хэрэгсэл, аппарат хэрэгсэл, мэргэжлийн боловсон хүчнээр хангаж бэхжүүлсэн;

-МУИС-ийн Сэтгүүл зүйн тэнхимээс эхлээд улсын болон хувийн хэвшлийн их, дээд сургуулиудад фото сэтгүүлчийн мэргэжлээр цөөн тооны боловч үндэсний боловсон хүчин бэлтгэж эхэлсэн, ЗХУ, Герман зэрэг гадаадын улс оронд хүмүүсээ энэ чиглэлээр илгээж сургах болсон;

-Нийслэл Улаанбаатар хот болон аймаг, хотод уран бүтээлчдийн гэрэл зургийн үзэсгэлэнг дэлгэн үзүүлэх үйл ажиллагааг хэвшүүлж, гэрэл зургийн үүсэл, хөгжил, төлөвшлийн асуудлаар сурах бичиг, гарын авлага, холбогдох бусад ном зохиол хэвлэгдэж нийтийн хүртээл болгосноор гэрэл зургийн сурталчилгаа эрчимжиж мэргэжлийн уран бүтээлчдийн төдийгүй сонирхогчдын тоо хэмжээ эрс өсөн нэмэгдсэн; (Т.Баасансүрэн. Монголд гэрэл зургийн алба үүсэж хөгжсөн нь. УБ. 1985, М.Лхагвасүрэн, Л.Элбэгзаяа. Гэрэл зураг. УБ. 2008, Д.Энхтайван. Ертөнцийг дүрслэх урлаг. УБ. 2008, Л.Норовсүрэн. Фото сэтгүүл зүй /сурах бичиг/ УБ. 2012, С.Бадамханд. Та аппаратаа бүрэн ашиглаж чаддаг уу? УБ. 2014, В.Баттулга. Ертөнцийг гэрлээр бичих урлаг. УБ. 2015, “Монголын гэрэл зурагчид” 1935-2015. УБ. 2015, Н.Гансүх. Гэрэл зураг унших, ойлгох, тайлбарлах, авах түлхүүр. УБ. 2015, Вандандоржийн Баттулга. Ертөнцийг гэрлээр бичих урлаг. УБ. 2018, Вандандоржийн Баттулга, Цэрэндоржийн Батбаатар. Монголын гэрэл зургийн түүхэн товчоон. УБ. 2020, Цэрэндоржийн Батбаатар. Монголын фото сэтгүүл зүйн

хөгжлийн судалгаа /Сэтгүүл зүйн доктор /PhD/-ын зэрэг горилсон бүтээл. УБ. 2025)

-XX оос XXI зууны шинжлэх ухаан, техникийн хувьсгалын хүчтэй хөгжил нь сэтгүүл зүй, нэн ялангуяа телевизийн салбар, цахим сэтгүүл зүйд хүчтэй нөлөө үзүүлж гэрэл зураг хүн төрөлхтөн, түүний дотор монгол түмний өдөр тутмын үйл амьдралын хэрэгцээ сонирхол болж хөгжлийн цоо шинэ шатанд гарсан; (теле сувгийн мэдээ мэдээлэлд гэрэл зургийг баримт болгож ашиглах, хүн бүр гар утсаар гэрэл зураг авах нь бүх нийтийн хөдөлгөөн болж хувирсан зэрэг);

-Ардчилсан нийгмийн хөгжлийг дагаад Монголд зөвхөн МСНЭ хийгээд сонин хэвлэл, мэдээллийн байгууллагууд, цахим сайтууд төдийгүй ГАММА зэрэг хувийн хэвшлийн гэрэл зургийн агентлаг, уран бүтээлийн хамтлаг, нэгдэл буй болж, гэрэл зурагчид, фото сэтгүүлчдийг эгнээндээ нэгтгэсэн Монголын гэрэл зургийн нийгэмлэг (1993 он, Ц.Нина, Р.Энхбат, Ц.Батзориг, нарын санаачилгаар) байгуулагдаж, “Гэрэл, сүүдэр” (1993) анхны гэрэл зургийн дагнасан сэтгүүл гарч, Сүхбаатарын талбайн гэрэл зурагчдын бүхэл бүтэн хамтлаг буй болж олон нийтэд үйлчлэх болсон;

-“Монголын шилдэг гэрэл зураг” уралдааныг холбогдох байгууллагаас жил бүр зохион байгуулж “Гран при” шагнал олгох болсон, Цэвэгмидийн Батзоригийн зэрэг шилдэг уран бүтээлчдийн нэрэмжит оны шилдэг гэрэл зургийн уралдаан шалгаруулж эхэлсэн;

-1993 онд анх үүссэн Монголын гэрэл зурагчдын нийгэмлэг 2005 онд буюу Монголд гэрэл зургийн алба үүсэж хөгжсөн түүхт 75 жилийн ойгоор Монголын гэрэл зурагчдын нэгдсэн холбоо болж үйл ажиллагаа, зохион байгуулалтын хувьд улам бэхжиж хөгжсөн, 2006 онд анхдугаар их хурлаа хуралдуулж үйл ажиллагааны зорилго зорилтоо тодорхойлж тууштай ажиллаж эхэлсэн, Монголын гэрэл зургийн урлагийн зөвлөл байгуулагдсан (2013);

- Монголын гэрэл зургийн уран бүтээлчдийн бүтээл туурвилууд нэг биш удаа олон улсын уралдаан тэмцээнд шалгарч, гэрэл зурагчдын олон улсын хамтарсан сурвалжлагууд зохиогдох болж, “Өнөөдрийн Монгол 2018”, “Өнөөдрийн Монгол, 2019” хөтөлбөр болоод үзэгчдийн дунд нэр хүндтэй “Хүрээлэн” амьд ертөнцийн цуврал төсөл, “Монголын өв соёлын судалгаа, гэрэл зургийн “Эгэл” төсөл, “Хигашикава олон улсын гэрэл зургийн фестиваль-2019” зэрэг тэмдэглэлт содон үйл явдлууд байнга зохиогдох болсон;

-Эцэст нь онцгойлон тэмдэглэж хэлэх тодотгол нь өнгөрсөн 90 жилд Монголын гэрэл зургийн урлагийг хөгжүүлэхийн төлөө хоёргүй сэтгэлээр ухамсарт бүх амьдрал, уран бүтээлээ зориулж фото сэтгүүл зүйн урлагт үнэнчээр үйлчилж ирсэн үе үеийн уран бүтээлчид, өнөөдөр ч зүтгэсээр, бүтээж туурвисаар яваа зуу зуун фото сэтгүүлчид, тэднийг нэгтгэсэн мэргэжлийн редакц хамт олон ... зэрэг болно.

Дүгнэлт

Нэг. Ахуй соёлын үйлчилгээ хийгээд улс орны тусгаар тогтнол, хөгжил дэвшлийн сурталчилгааны хосолмол чанарыг өөртөө агуулан шингээж анх үүссэн монголын гэрэл зураг өнгөрсөн ерэн жилийн хугацаанд өсөлт дэвшлийн өвөрмөц үе шатуудыг дамжин хөгжих явцдаа Монгол Улс, монгол үндэстний амьдрал, тэмцлийн содон сонирхолтой мөчлөгүүдийн хөдөлшгүй үнэн бодит, амьд тод түүхийг бүтээж мөнхлөн үлдээжээ.

Хоёр. Хөгжил дэвшлийн энэхүү түүхэн урт замналыг туулахдаа Монголын

гэрэл зураг манай сэтгүүл зүйн нэгэн чухал, өөр юугаар ч орлуулшгүй итгүүлж үнэмшүүлэх хүчирхэг хүчин зүйл болж хөгжиж төлөвшсөнийг онцгойлон тэмдэглэж байна.

Гурав. Шинжлэх ухаан, техникийн түргэн хурдацтай хөгжил дэвшил XXI зууны хүн төрөлхтөнийг, түүний дотор монгол үндэстнийг бүх нийтээр гэрэл зургийн боловсролтой хэрэглэгчид-сонирхогчид болгож өөрчилсөн нь бодит үнэн мөн боловчиг гэрэл зургийн урлагийн хамгийн том, хамгийн гоц илэрхийлэл, амин сүнс, үндсэн гол үзүүлэлт нь ухааныг ундруулж, увидсыг гайхуулсан фото мастеруудын гэрэл, сүүдрийн хосгүй нандин зохицолт мэдрэмж мэргэн мэлмий, торгон харааны тольт тусгал хэвээрээ байгааг эрхбиш тэмдэглэн хэлэх нь зөв болов уу.

Ашигласан бүтээлийн жагсаалт

Тугалхүү Баасансүрэн. (2009). *Монголд чөлөөт ардчилсан хэвлэл бүрэлдэн төлөвшсөн нь* (Цуврал 7 боть, дэд дэвтэр: 1921 оны ардын хувьсгал ба Монголын хэвлэлийн хөгжил). Улаанбаатар.

Ломбо Норовсүрэн. (2021). *Сэтгүүл зүй* (21 боть зохиол, XX боть: Фото сэтгүүл зүй). Улаанбаатар.

Вандандорж Баттулга., & Цэрэндорж Батбаатар. (2020). *Монголын гэрэл зургийн түүхэн товчоон*. Улаанбаатар.

Цэрэндорж Батбаатар. (2025). *Монголын фото сэтгүүл зүйн хөгжлийн судалгаа* Докторын зэрэг горилсон судалгааны бүтээл. Улаанбаатар.

Summary

This article provides a concise historical overview of the emergence and development of Mongolia's photography service over roughly ninety years, tracing its roots from the early twentieth century—when only a few Mongolian photographers and foreign scholars documented everyday life—through the post-1921 period in which the state and ruling party recognized photography as a vital tool for documenting and promoting the new society, invited Soviet specialists, and, through key decisions such as the 1935 resolution, established film and photography institutions in parallel.

It shows how consistent policies to open studios nationwide, train photo correspondents, organize exhibitions, and supply newspapers with high-quality images led to the institutionalization of photography within the press, how the 1950s–1980s saw the consolidation of a State Photography Office with laboratories, archives, international agency links, and a vast historical collection, and how the democratic transition expanded the field through private agencies, professional associations, specialized publications, and competitions, concluding that photography has both preserved Mongolia's living history and become an irreplaceable force.

Keywords: Photography; the emergence, development, and maturation of Mongolia's photography service; ruling party and government resolutions and decisions; archival materials; a ninety-year history; future prospects.